

Preuzeto iz "Zbornika Matice srpske za slavistiku br. 63"; Novi Sad; 2003.

Dejan Ajdačić

TEMATOLOGIJA FANTASTIKE U SLOVENSKIM KNJIŽEVNOSTIMA

U radu se razmatraju mogućnosti tematske organizacije istraživanja o fantastici u slovenskom folkloru i predlaže njen klasifikacioni model.

Ključne reči: fantastika, teme, motivi slovenske književnosti

Fantastika je od drevnih vremena za teoretičare i tumače književnosti bila izazovna, ali i neuhvatljiva pojava. U određenju osnovnih crta fantastike dolazilo je do sporova, jer su iste teme jedni smatrali fantastikom, a drugi su ih isključivali iz fantastike.

Cilj ovog priloga jeste da se ispita mogućnost uređivanja fantastičkih tema u opštem katalogu fantastike u slovenskoj narativnoj umetnosti — folkloru, književnosti, scenskim delima i filmu. To ispitivanje predstavlja svakako presmelo i unapred nesavršeno iskušavanje granica predstava o običnom i čudesnom. Ovde će biti predložen jedan mogući model klasifikacije fantastike, sa idejom da se načela grupisanja tema i određivanja granica fantastike moraju dalje ispitivati. Ukoliko bi predložene ideje bile proverene, dorađene i dopunjene, valjalo bi, potom, pokušati da se formira tim poznavalaca različitih nacionalnih tradicija i njihovih različitih perioda i žanrova, koji bi mogli da sastave *Katalog slovenske fantastike*. Kako je reč o višegodišnjem i organizaciono složenom poslu grupe stručnjaka, bilo bi neophodno obezbediti trajnu podršku i stabilnu organizacionu strukturu projekta.

Ne postoje opšteslovenski katalozi fantastičke književnosti, već samo pojedini žanrovski katalozi, najčešće u okvirima nacionalne književnosti — kao na primer enciklopedije i katalozi naučne fantastike ili katalozi usmene tradicije sa odeljcima posvećenim folklornoj fantastici. U katalogu književnih tema svetske književnosti Elizabete Frencl, nemačke istoričarke književnosti, fantastičke teme su sabrane oko pojedinih većih tema (npr. ugovor sa đavolom, dvojnik), a slovenske književnosti su nesistematično zastupljene.

U izradi kataloga fantastike Slovena važno bi bilo da korpus tekstova bude formiran po unapred određenim i jasnim načelima, koja bi bila zasnovana na preglednim i nedvosmislenim kategorijama,

koje bi lako koristili i sastavljači i korisnici kataloga. Takvo razgraničavanje, naravno, veoma je teško izvesti zbog neuhvatljivosti književne građe i pretapanja samih fantastičkih tema, kao i korelata i obrada na granici fantastičke i nefantastičke obrade.

Granice fantastike jesu književno teorijski problem, koji u sastavljanju kataloga direktno predodređuje granice u određivanju korpusa fantastičkih tekstova. Određivanje korpusa predstavlja polaznu tačku, pa je i pitanje razdelnice između toga šta jeste ili šta nije fantastika dalekosežno. Različito shvatanje fantastike proizlazi iz užeg ili šireg poimanja razlike fantastičkih i nefantastičkih tema i njihovih osobenosti. Tako, Cvetan Todorov isključuje alegorijske tekstove iz fantastike kao oblasti čudesnog. Takav stav proizlazi iz teorijskih doslednih postavki Todorova, ali previđa niz dela u kojima se prepliću fantastika i alegorija. Na primer, bogovi ili demonski likovi često se javljaju u književnim delima u obe funkcije, pa je njihovo razgraničavanje moguće tek u jednoj veoma detaljnoj analizi teksta. Neki su tumači književnosti i bajke suprotstavili fantastici (Rože Kajo i Cvetan Todorov) zbog odsustva kolebanja između stvarnog i čudesnog, te bajkama priznaju samo svojstva čudesnog kao narativne građe. Smatram da bajke i dela bajkovite književnosti treba uključiti u katalog fantastike. Oni se takođe kreću u čudesnom svetu i imaju čudesne protivnike, pomoćnike i moći.

Drugi tip osporavanja fantastičkog proizilazi iz istorijskog proširivanja saznanja o svetu. To proširenje znanja odražava se i na shvatanje umetnosti i pogleda na svet koji se u nju ugrađuje. Tako, neke predstave koje su u svoje vreme smatrane naučnom fantastikom, danas je prihvataju kao naučna i zdravorazumska realnost. Neće samo let Jana Bibijana na mesec iz pripovedanja bugarskog pisca Elina Pelina ostati fantastika, već će to biti i dela Žila Verna, iako je čovek kosmičkim letelicama već posetio Mesec. U delima futurističkog, antiutopijskog ili utopijskog karaktera, u načelu ima fantastičkih elemenata, čak i u onim slučajevima kada su predstavljeni događaji sasvim bliski. Pripovedanja o alternativnoj istoriji svakako spadaju u fantastiku.

Kolebanje između fantastičkog i nefantastičkog predstavlja jednu od čestih pojava u narativnim delima sa fantastikom. Njihovo smenjivanje dešava se i kada autor fantastiku racionalno objašnjava ili kada se isprva nefantastični svet fantastizuje. Čini mi se,

da bi prilikom pravljenja kataloga ne samo slučajeve kolebanja između fantastičkog i nefantastičnog, već i one u kojima se autor nedvosmisleno određuje, trebalo smatrati fantastikom, bilo da je ona razrešena ili nerazrešena. Imajući i vidu različite fantastičke

8

ili nefantastičke mogućnosti razrešenja fantastičkih tema, u katalogu bi bilo potrebno razlikovanje ishoda i ukazivanje na sižejni razvoj i finale određenih tekstova.

U razmatranju mogućnosti sastavljanja jedinstvenog kataloga fantastike kod Slovena, pored problema načelne, teorijske prirode, postoje i nedoumice koje proizlaze iz istorije književnosti i istorije drugih narativnih umetnosti. Ogromna raznovrsnost narativne građe sadržana je u tekstovima različite dužine i žanrovskih odlika.

Iz njih proizilaze različiti načini sižejnog povezivanja, uveravanja čitaoca/gledaoca, motivacije postupaka i funkcije likova i drugo. Svet paganskih verovanja različit je od motivacije čudesnih događaja u jednobožačkoj religiji, u kojoj Bog ili njegovi zastupnici nagrađuju ili kažnjavaju, ili od energetskog pristupa, u

kome su povlašćeni vladari silama koje nas okružuju. U katalogu koji bi bio jedinstven valjalo bi povezati folklornu demonološku baladu, bajku, fantastičnu psihološku priču, naučnu fantastiku.

Slične čudesne pojave mogu se objasniti različitim pogledima na svet, i kombinacijama pogleda na svet — pagansko — mnogobožaćki, religiozni, magnetički, mistički, parapsihološki, energetski, vanzemaljski, okultno-hermetički. Ideološki okvir kojim autor unosi

dodatnu informaciju o svetu koji predstavlja, predodređuje i moguća objašnjenja ili izostanak takvih objašnjenja u jednom fantastički obojenom tekstu. Kako nije moguće mehanički spojiti i u jedinstveni katalog uvesti te raznolike tekstove, valja tražiti onu meru zajedničkih tematsko-motivskih elemenata, uvažavajući postojeće posebnosti i razlike unutar fantastike. Moguće je pri tom uočiti i povezati ono što je srodno i antropološki konstantno.

Folklorni tekstovi slovenskih naroda uključeni su u nacionalne i višenacionalne kataloge motiva, uglavnom prema indeksu

Anti Arnea i Stita Tompsona, a opšteslovenski indeks motiva

ne postoji. Problem Arne-Tompsonovog kataloga koji nije dosledno usmeren na fantastiku (već je građa uređena tako da ne razdvaja fantastiku i nefantastiku) prenet je i na slovensku građu. Činjenica je

da se i primarno nefantastički motivi mogu fantastizovati, što

je posebno karakteristično za pisanu književnost. Sa stanovišta

pokušaja da se prevlada jaz između različitih vidova književnosti, ističe se potreba da se tačno odrede ona mesta u indeksu koji bi dozvolio da se iskoriste njegovi elementi. On ne može da opsluži savremena objašnjenja zaumnih pojava i tumačenja koja proizlaze iz pogleda na svet novijeg doba. Zbog specifičnosti folklornih motiva i tema, određene narodnom kulturom i njom ograničene, katalozi folklora ne mogu biti osnov za celoviti indeks fantastike, ali se njegovi delovi mogu koristiti u sazdanju tog potpunog indeksa.

9

U opštem katalogu fantastike Slovena trebalo bi uspostaviti i vezu usmenih i pisanih tekstova, što bi olakšalo uspostavljanje veze između folklora, prerada i obrada folklora.

Problem svakog tematsko motivskog klasifikovanja uslovljen je odlukom koliko će detaljna biti razrada manjih celina i kako će one biti međusobno povezane. Ukoliko je podela detaljnija i razgranatija, celine konkretnog teksta su razdeljenije i rascepanije. Razgranate podele, ne mogu da prate sižejno narativnu strukturu i iskušenja sižejnog sažimanja, jer narativnu strukturu razbijaju na mikromotive i kidaju međusobne veze između motivsko-tematskih celina. U tom slučaju, samo nizanjanjem motiva može se uspostaviti predstava o sižejnom lancu motivsko tematskih jedinica. U frajburškoj klasifikaciji pripovednog folklora, zasnovanoj na fiksiranju sižea, tj. kombinovanju motivsko-tematskih celina, čuva se celina pojedinačnih veza i to je njena prednost. Problem u ovakvom poimanju predstavlja različit opseg tematskih jedinica, koje se ne mogu usitnjavati bez gubitka određenih svojstava.

Fantastičko prikazivanje sveta suprotstavlja se nefantastičkom, čudesno i neobjašnjivo stoji nasuprot običnom i shvatljivom.

Pri analitičkom razlaganju i sintetičkom slaganju fantastičkog i nefantastičkog u „tekstu“, bitno je na koji način narativne umetnosti proširuju granice svetova, uvode i osporavaju saznanja o svetu.

Umetnost se slobodnije odnosi prema fantastici, no ostale duhovne aktivnosti, koje su strože vezane za određeni pogled na svet.

Ta činjenica, otežava sazdanje jednog utvrđenog sistema kakav bi trebalo da bude jedan tematski katalog. Činioci narativnog teksta, i sledstveno tome i njegove moguće kataloške klasifikacije, mogu biti akteri, radnje, vremeprostor i narativne pozicije.

Povezivanje različitih fantastičkih dela prema akterima oslanja se na tipizovana bića (vampiri, Satana, lutajući Holandžanin, dvojnik, anđeo, Bog, vanzemaljac, duh, čudesni pomoćnik) ili na

fantastički individualizovana bića. Likovi su bitni u onim izuzetnim slučajevima kada ne postoji mogućnost zamene likova. Vampir ili Drakula u najvećem broju slučajeva su vezani za ubijanje sisanjem krvi i retko se kao junaci ovih demonskih sižea javljaju druga bića. Vezivanje za pojedinačne likove svakako osvetljava tematsko-motivsku valentnost jednog lika, ali sa stanovišta tematologije donosi i problem rasipanja tematsko sižejnih veza kada se u okviru iste ili srodne teme kao glavni akteri pojavljuju različita bića. U istoj temi-sižeu, na primer, zaljubljenog nadljudskog bića, mogu se javiti npr. zaljubljeni đavo, vila, magnetizer, vanzemaljac. U strukturi zajedničkog fantastičkog sižea koji se razvija kao sintagmatički niz, likovi predstavljaju paradigmatične i zamenljive elemente. Uređivanje fantastičkih tema po akterima nije dobro rešenje, budući da je funkcionalno-tematski dijapazon različitih

10

bića različit, pa se oslanjanjem na svojstva aktera ne može dobiti iole dosledna i pregledna podela.

Akcije, dejstva i pojave pružaju više mogućnosti za tematsko-motivsko uređenje fantastike. Imenovana ili neimenovana viša sila ili biće može da daruje — oduzima moć: *kretanja* (letenje veštica — zmajeva — vila — marsovaca, letenje na onostranim bićima ili uz njihovu pomoć, ronjenje, prenošenje, prenošenje u snu, teleportacija, kratice u prostoru); *vladanja oblikom* (nevidljiv, dvojnik, umnogostručavanje, opsena, preobražavanje); *posedovanja snage; moći razumevanja* (npr. jezika životinja, jezika biljaka, jezika drugih naroda ili rasa, jasnovidstvo, proročki snovi); *moć davanja ili oduzimanja života* (čudesno isceljenje, oživljavanje ili ubijanje, vladanje ciklusom prirode); *vladanja vremenom* (vremeplov).

Primeri koji mogu pripadati različitim žanrovima i istorijskim periodima dele neke zajedničke crte, budući da je njihova funkcija slična. Čudo isceljenja može izazvati milostiva vila, ali i čudesna ikona, anđeo ili Bog, vanzemaljsko biće koje je čoveku predalo tajnu ozdravljenja, ili čak predmet čudotvornih moći. Veoma bitnu odrednicu konkretizaciji određene fantastičke teme daje pogled na svet i zakoni koji u predstavljenom svetu vladaju. Bitne odrednice tog pogleda na svet čine verovanja i zakoni, oni čine mitološko-religijski okvir, određen kulturno istorijskim elementima. Mitološko-religijski okvir konkretne realizacije jedne teme daje dodatne i prepoznatljive elemente u razumevanju i prihvatanju teksta. Paganski, religijski (hrišćanski, hindu, islamski), energetski,

parapsihološki, ezoterijski, kiber, SF-okvir svakoj od tema dodaje svoje, specifične elemente.

U fantastici su više ili manje naglašeni dinamički ili statički elementi sižea, izgleda i svojstva junaka. Naglašena svojstva aktera i hronotopa uklapaju se, gradeći jedinstven ili prividno jedinstven svet. Svojstva vremeprostora imaju svoje odgovarajuće korespondentne teme. Raj i pakao kao svetovi obuhvataju više elemenata: svojstva prostora, bića i sila koje njima vladaju, radnji koje se u njima dešavaju i preživljavanja njihovih stanovnika. Raj jeste onostrani čudesni prostor u kome vlada obilje, u kome caruju mir i ispunjenost. Utopija kao svet obilja i harmonije takođe predstavlja fantastičku temu. Pakao i antiutopije predstavljaju svetove uskraćenosti i nemogućnosti ljudskog ostvarivanja.

Ljubav je tema koja pripada i fantastičkoj i nefantastičkoj naraciji.

Fantastičko pripovedanje o ljubavi najčešće podrazumeva različite moći voljenog i bića koje voli. To drugačije, više, biće može biti božansko ili demonsko (npr. zaljubljeni đavo), anđeo, bog, vanzemaljac, magnetizer i dr. Ono voli bez uzvratnih osećanja, voli i daruje moći nižem biću, zavodi da bi zavedenog potom uništilo. Više biće može i da izaziva ili pomaže ljubav, a da samo

11

ne voli. Ono je u nekim delima protivnik ljubavi. Razlike u vrsti ljubavi ili namerama povezanim sa ljubavlju podrazumevaju emocionalni odnos koji je u neravnoteži, neuzvraćen odnos i prekomernost u ispoljavanjima osećanja. Tako se demonizam najčešće pokazuje u uključivanju razornih predstava o strasti, ljubavi i erotici. Fantastička ljubav može biti sadržana u kontroli osećanja, čudesnoj kontroli ljubavi drugih — izazivanju ili gušenju ljubavi. Fantastička fiziologija otvara mogućnost i teme fantastičke erotike. Navedeni podtipovi pokazuju različita sižejno tematska variranja teme ljubavi.

Borba (nadmetanje, sukob). U fantastici glavno izvorište čudesnog predstavlja razlika čudesnih i običnih sposobnosti protivnika.

Protivnik koji ne poseduje čudesne lične moći ili čudesno oružje, priliku za pobedu traži u udruživanju sa saveznicima (pomoćnicima), lukavstvu, čudesnim predmetima, prepadu ili iznenađenju, poznavanju slabih tačaka protivnika, magiji. U zavisnosti od ideološki obojene osude ili podrške junacima u fantastički prikazanoj borbi, potvrđuje se u junacima oličeno načelo svetla i tame, božanske ili đavolske sile, pripadnosti onostranom ili ovom svetu.

Te odlike mogu biti i najčešće jesu prožete vrednosnim sudovima, pa je borba bića različitih moći predstavljena kao sukob tuđeg zla i sopstvenog dobra. Fantastičku borbu čitaoci ili gledaoci doživljavaju sa svešću o neravnopravnosti junaka. Recipijenti računaju na mogućnost uravnoteženja neravnopravnosti, ali konačni ishod borbe zavisi od autorove volje i načina na koji on raspliće siže. Borba u fantastički prikazanom svetu može biti deo niza borbi u savladavanju niza prepreka koje junak treba da savlada, suočavajući

se, svaki put, sa sve težim i opasnijim protivnicima.

Ugovor sa demonskom silom (đavolom) predstavlja jednu od čestih hrišćanski obojenih tema. Preuzimajući iz vizantijske tradicije priče o Eladiju, vojniku, Agapiju Karulu, te model prodaje duše zarad ljubavi ili bogatstva, i u slovenskim književnostima se javlja više samostalnih razvoja teme o prodaji duši, sa potpisom krvlju ili bez takvog potpisa, za blago, ljubav, neranjivost, produženje života i dr. Najčešće junak potpisuje ugovor o prodaji sopstvene duše, ali u nekim tekstovima se prodaje i duša nekog drugog — u Olinovoj priči *Kumova postelja* majka obećava na teškom porođaju dušu svog sina, Gromoboj Žukovskog prodaje duše svojih kćeri, Matavuljev junak Oškopac produžuje život svom psu, a hoće da uključi i svog prijatelja. U Gogoljevoj priči *Badnje veče* đavo traži od Vakule na čijim se leđima nalazi da potpiše ugovor, a kada Vakula odvrati „Čuo sam da se kod vas ugovor potpisuje krvlju“, dohvati đavola i potčini ga svojoj moći. Pored obrada srednjovekovnih i narodno hrišćanskih legendi (npr. *Povest o Savi Grudcinu* u verziji ruskog

12
pisca Remizova) motiv sklapanja ugovora sa višom silom u psihološki orijentisanoj i naučnoj fantastici ima nove obrade.

Čudesni predmeti u fantastici daju junacima koji ih poseduju različite i raznovrsne moći. Njihov sopstvenik proširuje svoju moć i može da nadvlada svoje protivnike. On pazi kako bi predmet ostao u njegovom posedu, dok se njegovi protivnici trude da ga pronađu i da mu čudesni predmet ukradu. Postoje i čudesni predmeti koji stvaraju prepreke prilikom begstva od neprijatelja. Priroda i funkcionisanje čudesnih predmeta zavise od zakonitosti žanra, pogleda na svet i razvoja sižea. Čudesni predmet može biti darovan, nasleđen. Čin ustupanja jeste znak poverenja i bliskosti. U hrišćanskim tekstovima, status čudesnih predmeta imaju svetinje — mošti, čudotvorne ikone i dr. Kada ih poseduje jedna zajednica, ona

ima zaštitno i dobrobitno dejstvo.

Čudesni predmet se može gutati, uzimati, prizivati, oblačiti, to može biti prsten, mač, dlaka, pero, dragi kamen, neki predmet koji se odeva, poput košulje, čizama i dr. U priči Milete Prodanovića *Nenametljivi pomoćnik. Kapital-realistička priča* uz podsmeš potrošačkom društvu i reklamama o svemoćnim aparatima razvija se i jedan fantastički siže.

Preobražaji, sposobnost pretvaranja u različite oblike, predstavlja jednu od karakterističnih čudesnih sposobnosti bića u fantastičkoj književnosti. Neka bića se preobražavaju samo u dva oblika, kao oborotenj ili vukodlak, koji se pretvara iz čoveka u vuka i obratno. Druga bića poseduju moć da se pretvaraju u različite oblike. Sa povećavanjem broja objekata u koji se neko biće pretvara šire se i narativne mogućnosti razvoja priče.

Bića koja se pretvaraju to čine da bi se sakrila, zavarala u borbi druga bića, prevarom dobila blago, ljubav, ili otkrila neku tajnu. Pretvarajući druga bića u njima nesvojstven oblik, nadmoćno biće može da utamniči, unakazi ili ulepša, kazni (na primer pretvaranjem u neku životinju), potčini niže biće. Unošenjem moralne ocene, preobražaj se ukazuje kao kazna ili nagrada. Pored promene oblika postoji i samo menjanje veličine — umanjivanje ili uvećavanje sebe ili nekog drugog.

Preobražaj ne mora biti uvek izazvan moćima bića koje se preobražava, već onaj ko se menja može biti objekt preobražaja nezavisno od vlastite volje. Tako, na primer, u priči Poljaka Stefana Grabinjskog, magično dejstvo da izaziva promenu raspoloženja ima vagon smeha. U priči *Republika Južnog Krsta* raspad države-grada pod Antarktičkom kupolom izaziva „mania contradicens“, a u priči dvojice srpskih autora *Bolest promene* neobična epidemija koja se pojavljuje u Beogradu (*Izabrana dela*, Ivana Srdanovića i Dejana Ajdačića).

13

Umnogostručavanje (dvojniki). Nasuprot jedinstvenosti i neponovljivosti ljudskog bića u svetu, u fantastičkom svetu moguće je umnogostručavanje pojedinih bića. Pripovedanja o dvojnicima su najčešće razvijena tema ovog tipa. Prikazivanje udvojenosti pojedinca problematizuje problem identiteta, granice individualnog bivstvovanja, ontološku sigurnost (udvojenog) umnogostručenog čoveka. Tema dvojnika u fantastičkim tekstovima slovenskih i neslovenskih pisaca često razvija psihološke i psihopatološke aspekte udvajanja ličnosti. Tako se javljaju prikazi rubnih stanja u kojima

junak sreće ili veruje da sreće svog dvojnika. Ovom tipu može pripadati i motiv ogledala ili senke. Dvojnik izaziva strah jer predstavlja pretnju postojanju pojedinca. On može da preuzme njegovo mesto ili u ludilo otera čoveka. Raznovrsna preplitanja paralelnih ili sučeljenih predstava u svetu javljaju se u delima različite poetičke orijentacije (npr. M. Pavića *Hazarski rečnik*, V. Brjusova *U ogledalu* i dr.).

Mašine-ljudi. Granica između živog i neživog, prirodnog i tehničkog sveta predstavlja jednu od osnovnih opozicija čovekovog iskustva. Stoga su mogućnosti prelaska iz živog oblika u neživi, kao i obratno, te oponašanje ili prikriivanje u formi drugog vida postojanja, tema koja se često razvija u fantastici. Ideja o čoveku mašini javljala se kroz vekove, ali je svoj najveći uspon doživela od doba industrijske revolucije, kada je mašina prestala da bude samo sanjarija fantasta o prekoračenju ljudskih moći i postala suparnik ljudima u obavljanju poslova. Nova uloga mašina u društvu, koja je podrazumevala i izazivanje socijalnih poremećaja istiskivanjem ljudi, odrazila se i u umetnosti.

Češki pisac Karel Čapek saznao je predstavu mašine u ljudskom obliku. Robot, ime koje je uveo Čapek u svom književnom delu, ušlo je u upotrebu i danas se široko koristi ne samo u češkom jeziku već i u slovenskim i neslovenskim jezicima i kulturama. Osnovano predviđajući da će u budućnosti ljudski rod dobiti suparnike, da će ljude biti moguće zameniti, Čapek je prvi predvideo i moguće promene u ljudskom društvu i kulturi. Jedna od najrazvijenijih tema jeste istiskivanje ljudi mašinama i robotima ili borba ljudi i robota. Ona je veoma razvijena u naučno fantastičnoj literaturi, i završava i pobedom mašina ili ljudi. U imaginiranju budućnosti posebno su opasne one mašine koje svoju pravu prirodu prikrivaju savršenim oponašanjem ljudskog izgleda i ponašanja, ali su namenjene uništavanju ljudi (npr. u romanu srpskog pripovedača Borisava Pekića *Atlantida*).

Teme koje se problematizuju vezane su za mehanizaciju života, strah od mašina, gubitak slobode i volje, uvećanje efikasnosti i uviđanje čovekove nesavršenosti i dr. Poseban tip fantastičkog problematizovanja identiteta predstavlja brisanje pamćenja, uništavanje osećanja ili neutralizacija individualnih crta.

14

Vremeplov. Opsesija putovanjem kroz vreme i san o napuštanju toka vremena i skokovima u budućnost ili prošlost, najčešće se

vezuje za mašinu ili vozilo posebnih moći nazvanu vremeplov. Prekoračenje iskustva neponovljivosti i nepovratnosti vremena vezivano je ranije za moći magova i čarobne formule, dok tema vremeplova uključuje naučnu zasnovanost mogućnosti premeštanja u vremenu i futurističku projekciju uspeha nauke, od koje se očekuje da će otkriti vremensku mašinu. Vremeplov se sreće u delima sa naučno fantastičnim elementima. Tema vremeplova se razvija u nekoliko pravaca: uplitanje u sled događaja i promena toka istorijskih zbivanja, gubljenje u vremenu zbog nemogućnosti povratka, put znatiželjnika kroz razna vremena, saznavanje o mogućoj budućnosti, ostvarenje sna o iskoraku iz toka i prevladavanje poznatog sveta. Slovenski autori su sledili poznati roman Xorxa Herberta Velsa i temi vremeplova dali nove priloge, od Vladimira Odojevskog do savremenih dela, kao što je roman *Moskva 2042* Vladimira Vojnoviča. Vizije, neobjašnjive veze, susreti, viđenja onostranog i dalekog, viđenje mrtvih, duhova ili onoga što se u realnosti ne javlja, mistička iskustva i putovanja, prikazanja svetaca, predstave paralelne realnosti, kao pojave pripadaju graničnim stanjima između sna i jave, budnosti i buni. Takve pojave prekoračuju obično iskustvo i izazivaju strah.

Sanovnici su nefikcionalni žanr koji se vekovima neguje na rubu folklora i pisane kulture da bi pomogli tumačenju snova. Značenja snova ne moraju u književnim delima da budu razrešena. Književnost i ostale narativne umetnosti često predstavljaju putovanje u onostrane svetove i viđenja tokom mističkih otkrovenja. Ona mogu biti objašnjena halucinogenim stanjima, ali mogu ostati i čudesno neobjašnjiva.

Čudesni nagoveštaji, znamenja, javljaju se u snovima i vizijama. Oni potvrđuju postojanje tajanstvenih veza između dva događaja, postojanje predodređenosti. Veza između tih događaja može biti simbolička ili stvarna, vidljiva svima ili samo pojedincu. Potvrđujući odstupanja od realnog sveta, vizije mogu otkrivati povlašćeni položaj pojedinca i njegovu predodređenost da izvrši neki veliki i za zajednicu spasonosni zadatak, blisku propast sveta ili etnokonfesionalne

grupe, stradanje ili uspeh. Znamenja sa vodom, nebeskim telima, životinjama, predstavljaju objavu viših sila i najavljuju čudesne događaje. Poseban vid neuzročnih veza, nemački filozof i psiholog Karl Gustav Jung nazvao je sinhronicitetom. Neuzročno

povezane pojave mogu biti i predmet narativno-umetničkih dela u kojima se fantastika zasniva na višestrukom ponavljanju neobjašnjivih veza između ljudi ili ljudi i pojava.

Tematologija fantastike predstavlja veliko polje i izazov za teoretičare i istoričare umetnosti zbog višeznačnosti same fan-15

tastike. Dosadašnja ispitivanja i tumačenja slovenske fantastike pokazuju nestabilnost kritičkog i teorijskog promišljanja o ovom predmetu. Potreba za usmeravanjem pažnje na slovensku fantastiku proizlazi i iz nesrazmere između slabog poznavanja fantastičke književnosti i ostalih narativnih umetnosti i obilja fantastike u slovenskim kulturama. Taj jaz između velikog interesovanja autora i malog interesa tumača može se objasniti u istoriji upotrebom društvenih i humanističkih disciplina u modelovanju društva prema dnevnim ideološkim potrebama. Danas, međutim, postoje mnogo manja ograničenja da se ove istraživačke discipline bave čudesnim svetovima, pa i ovaj kratak tekst prilažem pokušaju da se na organizovan način pristupi istraživanju fantastike. Svaka od navedenih tema, kao i niz drukčije određenih tema i motiva, mogli bi da budu predmet posebne knjige ili zbornika. Sa uverenjem da je krug upućenih poznavalaca fantastike dovoljno veliki, ovo izlaganje predstavlja i poziv na saradnju i zasnivanje jedne istraživačke grupe.

Baza podataka sa indeksom, punim tekstovima i hipertekstualnim vezama predstavljala bi celovit sistem koja bi trebalo da sadrži: osnovnu informaciju, ceo tekst ili njegov relevantni, fantastični odeljak, te bibliografske podake o izvornom tekstu i tekstovima koji ga tumače. Zahvaljujući napretku kompjuterskih programa, moguće je unakrsno upućivanje na srodne jedinice.

Ako se može na rubu filoloških razmišljanja upustiti u pokušaj razmišljanja o organizacionim aspektima izrade jednog kataloga fantastike slovenskih književnosti (umetnosti), valja imati u vidu da je to obiman, stručan i višegodišnji posao. Takvi katalogi ne mogu se izraditi brzo, jer podrazumevaju brojne pripremne radnje, učešće većeg broja stručnjaka i velika koordinisana usaglašavanja i provere. Bilo bi neophodno sastaviti tim u kome bi učestvovali iskusni pojedinci i institucije. Postojeća iskustva iz asocijacija i instituta u neslovenskom svetu mogu biti od pomoći i u zamišljanju i realizovanju grupe koja bi ostvarila katalog slovenske fantastike.